

БЕЛАРУСКІЯ ПЕРАКЛАДЫ ДЗІЦЯЧАЙ ПАЭЗІІ С. МАРШАКА І ГІСТОРЫЯ ПЕРАКЛАДУ ЁЎ БЕЛАРУСІ

Творчасць С. Маршака прыцягнула ўвагу беларускіх перакладчыкаў ужо ў 1930-я гады. Яго вершы на беларускай мове з'яўляюцца на старонках часопіса “Іскры Ільіча” – напрыклад, “Каромысла” з цыклу “Учора і сёння”, (№ 1 (4), 1930 год, пераклад А. Якімовіча), “Атрад” (№ 12, 1933), “Лодыры і кот” (№ 12, 1935), “Багаж” (№ 9, 1936, усе тры вершы ў перакладах А. Зіміёнкі). Выходзяць і асобныя кніжкі. Першай была “Вайна з Дняпром” (1934, перакладчык не пазначаны), затым – “Містэр Твістэр” (1936, пераклад А. Якімовіча), “Пошта” (1937, пераклад А. Зіміёнкі). У 1941 годзе выдадзены зборнік “Мы ваенныя” ў перакладзе П. Броўкі. Пасля вайны перакладчыкі звяртаюцца да новых твораў С. Маршака, сярод якіх ёсць не толькі вершы (кніга “Круглы год” у вольным перакладзе У. Шахаўца, 1953), але і драматургічная казка “Дванаццаць месяцаў” (1947, перакладчык – І. Качан). У 1952 годзе быў перавыдадзены “Містэр Цвістэр” (так!) у перакладзе А. Якімовіча, значна перапрацаваны ў адпаведнасці з больш новай арыгінальнай рэдакцыяй твора, якая мела вымушаны характар: С. Маршаку ужо пры падрыхтоўцы першага выдання твора настойліва параілі выкрасліць эпізод “змовы швейцараў”, каб не адпалохваць інтурыстаў (падрабязней гл.: [1, с. 19 – 22]). Адначасова А. Якімовіч рэдагуе і сам пераклад. Пазнейшыя за 1953 год кніжныя публікацыі твораў С. Маршака, перакладзеных на беларускую мову, нам невядомыя. Цікава, што А. Якімовіч, які ў 1950-х гадах займаў пасаду рэдактара Дзяржаўнага выдавецтва “Беларусь”, меў асабістыя кантакты з С. Маршаком, але яны датычыліся зборніка яго арыгінальных вершаў, што выходзіў у Мінску; у лістах, якія захаваліся ў архіўным фондзе выдавецтва [2], ніводнага слова пра беларускія пераклады С. Маршака няма.

Пераклад паэтычных твораў С. Маршака – задача няпростая. Кожны радок у яго вершах трапны, ёмісты і ў той жа час натуральны і просты. Аднак гэтыя прастата і нязмушанасць уяўныя: за імі стаіць бліскучая, адточаная форма. Б. Галанаў, які ведаў С. Маршака, узгадваў, што для яго “працэс творчасці заўсёды быў і нястомнай, настойлівай працай, і захапляльнай, трохі свавольнай гульнёй у словы, са словамі” [1, с. 22] (тут і далей цытаты з рускамоўных крыніц даюцца ў нашым перакладзе); кожны радок не аднойчы перапрацоўваўся. Перадача такіх вершаў сродкамі іншай мовы не дапускае неахайнасці або спрашчэння нейкага з узроўняў паэтычнай структуры. Акрамя таго, сам С. Маршак быў выдатным перакладчыкам і сфармуляваў пэўныя прынцыпы працы з тэкстам. Ён відавочны прыхільнік такога перакладу, які перадае ўражанне ад тэксту пры захаванні яго асноўных структурных элементаў: “прачытаўшы пераклад з Гейнэ... чытач мусіць быць упэўненым, што ён напраўду прачытаў верш Гейнэ... Пры гэтым ступень вольнасці і дакладнасці можа быць рознай – ёсць цэлы спектр таго і другога”

[7, с. 374]. Найбольш істотным, на яго думку, было “перадаць сапраўднае аблічча перакладзенага паэта, яго час і нацыянальнасць, яго волю, душу, характар, тэмперамент” [7, с. 374]. Істотным для С. Маршака было адчуванне перакладчыкам моўнай будовы арыгінала: “перакладчык мусіць не толькі ведаць, што сказаў аўтар арыгінальных вершаў... але і што, якія словы гэты аўтар сказаў бы і чаго б ён сказаць не мог” [7, с. 374]. Адначасова перакладчыка ён успрымаў як артыста, якому належыць “як бы пераўвасобіцца ў аўтара... закахацца ў яго, у яго манеру, мову, захоўваючы пры гэтым адданасць сваёй мове і нават сваёй паэтычнай індывідуальнасці” [7, с. 374]. Безумоўна, выконваць гэтыя патрабаванні бездакорна можа толькі перакладчык вельмі высокага ўзроўню; абмяркоўваючы беларускія пераклады 1930-х і нават 1950-х гадоў, варта памятаць, што тыя, хто іх ствараў, стаялі ля вытокаў беларускай перакладчыцкай школы ў дзіцячай літаратуры. Асобныя з гэтых перакладаў мы разгледзім больш падрабязна.

Паэма, або “аповесць у вершах” “Містэр Цвістэр” – адзін з твораў-“візітовак” С. Маршака. Б. Галанаў вызначыў яго як “цэлсны вершаваны расповед, падпарадкаваны найстражэйшай унутранай дысцыпліне” [1, с. 12]. Сярод прыёмаў, якія дазваляюць гэтаму буйному твору захоўваць адзінства – сістэма лексіка-сінтаксічных паўтораў, прычым паўтараюцца фрагменты амаль афарыстычныя – з шэрагу тых “магічных сугуччаў, якія адразу запаміналіся як прыказка, як дражнілка, трывала ўваходзілі ў дзіцячую мову і дзіцячыя гульні” [1, с. 8]. Відавочна, што распад гэтай афарыстычнасці ў перакладзе стаўся б сур’ёзнай стратай. Праз увесць твор праходзіць паўтор (з невялікімі варыяцыямі) характарыстыкі галоўнага героя: “*Містэр / Твістэр, / Бывшый міністр, / Містэр / Твістэр, / Делец и банкир, / Владелец заводов, / Газет, пароходов...*” [8, с. 419]. Некалькі разоў паўтараюцца патрабаванні містэра Твістэра да жылых памяшканняў (“*С ванной, / Гостиной, / Фонтаном / И садом*” [8, с. 421]), апісанне сям’і міліянера як камічнай працэсіі, якую складаюць “*Старуха / В огромных очках*” і “*Девушка / С мартышкой в руках*” [8, с. 422]. Лакальныя эпізоды таксама знітаваныя паўторамі. Так, пошукі містэрам Цвістэрам гатэля суправаджае вызначэнне месца (вуліца, пад’езд) і вынік: “– *Нет, отвечают, – В гостинице мест!*” [8, с. 430]. Гэты паўтор быццам бы страчвае значнасць, калі містэр з сям’ёй знаходзіць прытулак, але нечакана “выстрэльвае” ў кульмінацыйны момант сну містэра Цвістэра, у абсурдным паведамленні слугі: “*Нет ... / В Америке мест*” [8, с. 433]. Яшчэ адным арганізуючым сродкам аповеду робіцца рытм, даволі гнуткі і складаны (гэта дольнік, які часам пераходзіць у трохскладовік, выкарыстоўваецца разнастопны верш), і рыфмы, характар якіх часта вызначае інтанацыю апавядальніка або рэплік гераеў.

Пры перакладзе захаванне трапных, моцных фармулёвак, заснаваных на сугуччах, часта ўяўляе цяжкасць: нават невялікая змена гучання ў блізкароднаснай мове можа зруйнаваць фанетычнае адзінства. А. Якімовіч прапануе літаральны пераклад першай з іх – “рэкамендацыі” галоўнага героя: “*Містэр / Твістэр, / Быўшы міністр, / Містэр / Твістэр, / Дзялок і банкір, / Уласнік заводаў, / Газет, пароходаў...*” [4, с. 4] (у выданні 1952 года *Твістэр*

заменены на *Цвістэр*, а *быўшы* – на *былы*). Тут заўважна невялікае стылістычнае разыходжанне паміж размоўным *дзялок* і публіцыстычна-кніжным *делец* і фанетычная нераўназначнасць арыгінальнага слова *владалец* і прапанаванага перакладчыкам *уласнік*. Аднак у цэлым сур’ёзных хібаў няма. Амаль без стратаў перадаецца і наступнае спалучэнне: “*З ваннай, / Гасцінай, / Фантанам / І садам*” [4, с. 5], якое ў выданні 1952 года спалучаецца з арыгінальнай і ўдалай рыфмай (“*і садам... не сяду*” [5, с. 6]). Больш сур’ёзныя праблемы ўзніклі з іншымі паўторнымі фразамі. У згадцы пра дачку і жонку (“*Побач – / Ідзе / Ў акулерах / Старая, / Побач – / Паненка / З мартышкай / Шагае*” [4, с. 7], у выданні 1952 года – “*з малнай*”) мужчынская клаўзула была замененая жаночай, і гэта зменшыла дынамізм тэксту і вастрыню характарыстыкі. Акрамя таго, С. Маршак у арыгінале выкарыстаў эліптычную канструкцыю, якая дазваляла ўставіць фразу ў любы кантэкст. А. Якімовіч уводзіць выказнікі, якія даводзіцца ўвесь час вар’іраваць пры паўторах; адначасова страчваецца адчуванне сямейнага “ланцужка”: кожны быццам выконвае самастойнае дзеянне. Нарэшце, адмова ў гатэльных месцах, у арыгінале быццам узятая з жывой гутаркі, у беларускай перадачы страціла дасціпнасць праз недакладнасць рыфмы і лёгкае расхістанне рытму: “*Вуліца Гогаля, / Трэці пад’езд. / – Няма, – адказалі, / Ў гасцініцы месці*” [4, с. 22]. Як вынік, не атрымала належнага перакладу і рэпліка амерыканскага слугі. У выданні 1936 года ён “*рукамі / Развёў. / – Няма ў нас болей / Для вас / Нумароў...*” [4, с. 28]. У 1952 годзе перакладчык уносіць праўку: слуга, у паралель з ленінградскімі швейцарамі, “*адчыняе пад’езд: / – Няма у Амерыцы, – / Кажжа ён, – / Месці!*” [4, с. 28]. На жаль, асноўнай праблемы – з рыфмай і рытмам – гэта не ліквідавала. У беларускім “*Містэры Цвістэры*” ёсць удалыя фрагменты, іх нават няма, але разгляд аднаго з істотных структурных элементаў формы паэмы паказаў, што гэты пераклад патрабуе рэдагавання, і няпростыя задачы, якія стаялі перад перакладчыкам, былі вырашаныя толькі часткова.

Амаль адначасова, у 1935 годзе ў перыёдыцы (“*Іскры Ільіча*”, № 8), а потым асобнай кнігай (1937) друкуецца верш С. Маршака “*Пошта*” у перакладзе А. Зіміёнкі. Адным з ключавых момантаў у арыгінальным творы стаў рытм, які, паводле задумы аўтара, мусіў перадаваць “*рух цягніка, парахода, самалёта*” [8, с. 509]. Прысутнічаюць тут і тыповыя для С. Маршака гульнёвыя рыфмы, і “злітнасць”, амаль афарыстычнасць паэтычных радкоў. У перакладзе А. Зіміёнкі рытм захаваны амаль без зменаў; тут шмат удалых рыфмаў, трапных і апраўданых вобразных заменаў. Перакладчык не баіцца ахвяраваць літаральнай, паслоўнай дакладнасцю дзеля стварэння “жывога” тэксту на новай мове. Вось як дзейнічае ленінградскі паштальён у арыгінале: “*В семь часов он начал дело, / В десять сумка похудела, / А к двенадцати часам / Все разнес по адресам*” [8, с. 88]. У перакладзе захоўваюцца пазнакі часу, рытм і з’яўляецца параўнанне, якое наўрад ці парушае агульны сэнс, затое ўводзіць цікавую рыфму: “*Ў сем работа закіпела, / Ў дзесяць сумка пахудзела. / Да дванаццаті ж гадзін / Стала тоненькай, як блін*” [6, с. 3]. Падобным чынам перадаецца апісанне

таго, як працуюць паштальёны ў цягніку: *“Пакеты по полкам / Разложены с толком, / В дороге разборка идет, / И два почтальона / На лавках вагона / Качаются ночь напролет”* [8, с. 89]. У перакладзе: *“Ў парадку пакеты, / Пасылкі, газеты, – / Ў дарозе разборка ідзе. / І два паштальёны / На лаўках вагона / Працуюць і сляць на чарзе”* [6, с. 4]. Праведзеная перакладчыкам замена не супярэчыць рэчаіснасці, затое дазваляе захаваць прастату і натуральнасць будовы фраз фактычна без стратаў для паэтычнай формы. Аднак часам А. Зіміёнка дапускае вольнасці ў прамым сэнсе: уводзіць у тэкст тое, чаго б аўтар сказаць не мог. Вось фінальная сцэна, калі Жыткоў нарэшце атрымлівае ліст, у арыгінале: *“Мой сосед вскочил с постели: / – Вот так чудо в самом деле!”* [8, с. 93]. А. Зіміёнка, вядома ж, дзеля рыфмы, надзяляе Самуіла Маршака (бо, хутчэй за ўсё, ён і стаў прататыпам апавядальніка) новым імём: *“Мой сосед ўсхапіўся з ложка... / – Вось дык чудо, браток Сярожка”* [6, с. 11]. Улічваючы ўмоўнасць паэтычнага твора, наяўнасць на вокладцы кнігі толькі першай літары імя аўтара і неблагую рыфму, такі пераклад можна вітаць, але ці будзе ён цалкам адэкватным? Больш крыўднымі выглядаюць паасобныя неахайныя рыфмы (напрыклад, паштальён ходзіць *“З цыфрай пяць на меднай бляшцы, / Ў сіняй форменнае шапцы”* [6, с. 2] – і гэтыя радкі паўтараюцца ў фінале). Аднак у асноўным па-беларуску верш атрымаўся жывым, лёгкаім, гнуткім, у ім захаваны элемент моўнай гульні, і баланс паміж дакладнасцю і вольнасцю амаль вытрыманы, толькі некаторыя хібы патрабуюць выпраўлення.

Папулярным у дашкольнай аўдыторыі і сёння застаецца цыкл С. Маршака “Круглы год”. У 1953 годзе асобнай кнігай выйшаў пераклад усяго цыклу, зроблены У. Шахаўцом. Ужо на пачатку кнігі пазначана, што пераклад вольны, і нават простае вока адразу заўважыць прынамсі адно разыходжанне: арыгінальныя вершы С. Маршака, прысвечаныя розным месяцам, адрозніваюцца па даўжыні, а па-беларуску яны ўсе арганізаваны ў шасцірадковыя строфы. Гэта, відавочна, спараджае тэкстуальныя неадпаведнасці. Аднак ці адвольным было рашэнне перакладчыка ўвасобіць гэты цыкл па-беларуску менавіта такім чынам? На нашу думку, не. Цыкл С. Маршака кампазіцыйна аб’ядноўвае не толькі паслядоўнасць месяцаў, якая насамрэч з’яўляецца “вонкавым”, не ўласна мастацкім фактарам. Як і ў іншых цыклах С. Маршака, гэтая паслядоўнасць становіцца прадметам моўнага і фармальна-паэтычнага абгульвання. У кожным з вершаў назва месяца стаіць у рыфме, а часам зарыфмаваная нават не аднойчы: *“Открываем календарь – / Начинается январь. / В январе, в январе / Много снегу на дворе”* [8, с. 110]. Беларускі перакладчык тут сутыкаецца з сур’ёзнай перашкодай: назвы большасці месяцаў у рускай і беларускай мовах не сугучныя. У. Шахавец палічыў больш мэтазгодным захаваць гульнёвы кампанент, але ў яго аснову паклаў іншы фармальны паказнік: ён паслядоўна этымалагізуе назвы беларускіх месяцаў, і амаль паўсюль гэта атрымліваецца ўдала: *“На дварэ сцюдзёна дужа, / Ды не страшна дзецям сцюжа”* [3, с. 3], – піша ён у вершы “Студзень”. Падобным чынам, у лютым *“свішча люты вецер”* [3, с. 4], у красавіку *“расцвітаюць кветкі-краскі”* [3, с. 6], а ў верасні –

верасы і г.д. Адзіным выключэннем застаецца май (яго назва якраз уключана ў рыфму). Магчыма, уніфікацыя страфічнай формы спатрэбілася перакладчыку для таго, каб нейтралізаваць гэтую перашкоду. У любым выпадку, У. Шахавец здолеў стварыць пераклад, не зусім блізкі да зыходнага твора ў асобных кампанентах, але здольны перадаць дух арыгіналу, яго абаяннае, і прыдатны для той жа ўзроставай катэгорыі чытачоў. Не выпадкова імя аўтара на вокладцы – С. Маршак – успрымаецца без здзіўлення.

Разгледжаныя намі прыклады паказваюць, што дзіцячая паэзія, у якой значную ролю адыгрывае гульня, і часта гульня моўная, вытрымлівае абгрунтавана ўжытыя перакладчыцкія вольнасці, а часам нават патрабуе іх. Перакладчыкі дзіцячай паэзіі на ранніх этапах (1920-я – 1930-я гады) часта дзейнічалі навобмацак. Але нават тут яны дасягалі найлепшых вынікаў, у разумных межах праяўляючы творчую свабоду. Дзякуючы дзейнасці перакладчыкаў савецкага часу нашая літаратура мае некалькі добра перакладзеных твораў С. Маршака, даволі шмат твораў іншых дзіцячых пісьменнікаў, і даводзіцца толькі шкадаваць, што пакуль яны застаюцца амаль забытымі.

Літаратура

1. Галанов Б.Е. Мистер Блистер и Мистер Твистер // Галанов Б.Е. Книжка про книжки / Б.Е. Галанов. М., 1978. С. 3 – 29.
2. Маршак С. [Лісты] // БДАМЛіМ, ф. 11, воп. 1, адз. зах. 87, арк. 23 – 26.
3. Маршак С. Круглы год / пер. У. Шахаўца // Маршак С. Мн., 1953.
4. Маршак С. Містэр Твістэр / пер. А. Якімовіча // Маршак С. Мн., 1936.
5. Маршак С. Містэр Цвістэр / пер. А.Якімовіча // Маршак С. Мн., 1952.
6. Маршак С. Пошта / пер. А. Зіміёнкі / С.Я. Маршак. Мн., 1937.
7. Маршак С. Поэзия перевода // Маршак С. Собр. соч.: В 8 т. Т. 6. М., 1971.
8. Маршак С. Собр. соч.: В 8 т. Т. 1. М., 1968.